

ARNOŠT LUSTIG a jeho tvorba v 60. letech 20. století

(1926-2011, Praha)

- Asi nejtypičtějším představitelem druhé vlny válečných próz
- Terezín, Osvětim, Buchenwald
- Duben 45 útěk z transportu smrti
- 1948 – reportér v izraelsko-arabské válce
- Po roce 69 žijící v zahraničí (univerzita ve Washingtonu)

Základní myšlenkou Lustigových próz je přesvědčení o nepokořitelnosti člověka, jeho schopnosti překonávat obtíže a nevzdávat se nikdy nových možností života. Tuto myšlenku rozvíjí Lustig jednak v příbězích z války v německých koncentračních táborech, jednak na osudech lidí, kteří se v souvislostech současného světa musejí vyrovnávat se svou minulostí, poznamenanou válkou. Přístupem k námětu i způsobem uměleckého zobrazení spoluvytvářel novou vývojovou fázi české prózy, která souzněla se soudobými impulsy světové literatury.

V prózách se plně soustřeďuje na vnitřní vývoj svých hrdinů a tak podává obraz světa jako jeho odraz v lidském nitru. Proto omezuje úlohu epického vyprávění a volí drobné nedějové situace z každodenního života. Pod zdánlivě nevzrušivým povrchem probíhá to největší drama – boj hrdinů o vlastní existenci, o vlastní život.

Vypjatost těchto okamžiků je dána i tím, že jeho hrdiny jsou často děti či mladí lidé, kteří si teprve svůj vztah k životu vytvářejí.

Noc a naděje (Praha, Naše vojsko 1958; Praha, Čs. spisovatel 1992)

Povídky z prostředí terezínského ghetta o lidech žijících pod neustálou hrozbou smrti. Soubor uvedený motem neznámého terezínského básníka „Stokrát padnout / stokrát povstat / a neřici - ach!“ obsahuje sedm textů nestejné délky, od drobných povídek soustředěných na zachycení pocitů a nálad postav (*Děti, Štěpán a Anna. Naděje*) až po prózu o několika desítkách stran (*Návrat, Růžová ulice, Modravé plameny*). Hlavními postavami jsou Židé, kteří jsou zachyceni v mezní životní situaci (např. hrozba smrti v koncentračních táborech).

Lustigova prvotina má výrazné autobiografické rysy; autor byl v patnácti letech odvezen do Terezína, prošel koncentračními tábory a Osvětimi a Buchenwaldem; ačkoli jsou vyprávěny ve 3. osobě, převažuje v nich personální vypravěčská situace – vypravěč zachycuje skutečnost tak, jak se jeví jednotlivým jednajícím postavám. Dialogy a řeč vypravěče jsou plny náznaků a skrytých významů. Text záměrně zamlčuje důležité informace, vtahuje čtenáře bez přípravy a zdlouhavého popisu přímo do jednotlivých epizod – nutí jej domýšlet si souvislosti. Pro celý soubor je charakteristické postupování dvojího času – objektivního a subjektivního. Čas vlastního epického dění je zpravidla zpomalován v okamžicích předcházejících rozhodnutím nebo činům postav+ vzpomínka, reminiscence, představa o budoucnosti přispívají k posílení vnitřní motivace jejich jednání. Kompozičně jsou povídky uvolněné, mají podobu řetězce souřadně připojovaných, vesměs nedějových situací a drobných výjevů. (Podle této knihy natočil v r. 1963 Zbyněk Brynych film *Transport z ráje*).

Lustigovy prózy byly pro vývoj české literatury na konci 50. let důležité zejména tím, jak opovrhly dosavadními heroizačními a didaktickými konvencemi. Svět ghetta v nich byl zobrazen ve vsí zevšednělé hrůze a jeho obyvatelé byli zachyceni v situacích, kdy už ztratili všechny dosavadní opory a stáli osamocení proti hrozbě smrti. I v postavách zbavených takřka všech atributů lidství, nacházel autor schopnost odporu, vůli k činu a vzájemné

pomoci nebo alespoň naději, paradoxní víru v budoucnost. To takřka bezvýtku platí i o druhé povídkové knize s názvem **Démanty noci** (1959) (Podle povídky *Tma nemá stín* natočil Jan Němec v r. 1964 film *Démanty noci*). Společné vydání, zároveň s novou verzí prózy **Můj známý Vili Feld** (1961), vyšlo v roce 1962 pod názvem **Noc a den**.

Povídkové soubory **Ulice ztracených bratří** (1959) a **Nikoho neponižíš** (1963) jako by ztrácely evokační sílu prvotin, spíše se zaměřovaly na jazyk, stylizaci, formální okamžiky výstavby literárního díla.

Dita Saxová (Praha, Čs. spisovatel 1962)

Psychologická próza o osiřelé židovské dívce, poznamenaná zážitky z koncentračního tábora a marně usilující o zakotvení v poválečném světě.

Děj prózy, rozdělené na 4 části a 17 číslovaných kapitol, se odehrává v Praze a ve švýcarském alpském městečku Grindelwaldu v letech 1947-48. Titulní postava, osmnáctiletá židovská dívka, byla za nacistické okupace vězněna v koncentračním táboře. Ztratila tu oba rodiče, což ji spolu s dalšími těžkými zážitky poznamenalo na celý život. Po osvobození se vrací zpět do Prahy, je zaměstnána v archivu Židovské obce, studuje Školu užitého umění, ale práce ani studium ji nebaví. Bydlí v Domově dívek, v němž jsou ubytována i další osamělá židovská děvčata: Brita Mannerheimová, Líza Vágnerová, Linda Huppertová, Tonička Blauová a Doriska Levitová. Všechny tyto dívky se stýkají s mladíky z Domova chlapců: Alfrédem Neugebornem, D.E.Huppertem či Herbertem Lágusem a také s několika staršími lidmi jako jsou správce Lev Goldblatt a jeho žena Isabela, Ditin otcovský učitel Erich Munk, otylý boháč Maxmilián Gottlob nebo lékař Emil Fitz. Samotný děj není nijak bohatý, autor zobrazuje hlavně dobovou atmosféru, vzájemné vztahy a vnitřní svět postav. Platí to i o kresbě titulní hrdinky. Dita tráví šumnoho času uprostřed dívčí skupiny, čelí milostným tužbám svých tří vrstevníků a pana Gottloba, oddává se reminiscencím, touhám a snům. Začátkem r. 48 odjíždí do Grindelwaldu, kde se stará o osiřelé děti a opájí se krásou alpské přírody. Na jednom večírku se sblíží s bratry Petrem a Pavlem Werliovými; po něm se vydá do zasněžených hor, kde ukončí svůj život pádem ze strmého svahu.

Významové těžiště Lustigovy prózy, vyprávění v er-formě, tkví v zobrazení následků války v hrdinčině psychice. Je to problém řady lidí, kteří – řečeno slovy z dopisu Ericha Munka Dítě Saxové – „se vrátili z války příliš mladí, než aby mohli být ponecháni jen sami sobě, a příliš vyspělí, než aby někomu dovolili, aby se o ně staral.“ Dita je zraňována vzpomínkami, trpí vykořeněností a samotou, nespokojeností s přítomným životem i obavami z budoucna. (minulost, přítomnost a budoucnost se v jejím nitru prolínají a vytvářejí subjektivní časovou rovinu, která jenom částečně souvisí s objektivním časem příběhu). Má romantické představy o plném a čistém životě, symbolizované snem o domě u jezera. Není jej ovšem schopna realizovat: „Tak, jak chtěla, to nikdy nešlo, a tak, jak to šlo, to nechtěla.“ Z tohoto sváru ideálů a skutečnosti je rozčarovaná, zklamaná. Zároveň však vyznává krédo, že „život není to, co chceme, ale to, co máme.“ Rozpornost Ditina charakteru manifestuje též její pasivita či občasná cynická věcnost, jež kontrastuje s její zvýšenou citlivostí, patrnou i v jejím zaujetí hudbou a literaturou (ve svém dočasném domově Dita poslouchá písně V+W, soudobé šlágry i vážnou hudbu a také hodně čte, přičemž ji nejvíce poutá Dykova novela *Krysař*, která je přímo součástí jejího vnitřního světa.) Pro příběh je příznačná

značná mlhavost a náznakovost, má povahu svědectví, je však i výpovědí o hledání smyslu života, domova a dalších životních jistot.

Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou (Praha, Čs. spisovatel 1964)

Novela o cynické hře nacistické moci s lidskou nadějí a o ženě, která dala přednost zoufalému činu před pokořením.

Děj prózy o třech číslovaných částech je zasazen do roku 1943 a podle nakladatelské anotace se opírá o skutečnou událost. Nacisté zatknou v Itálii židovské obchodníky s americkými pasy, kteří se za spojeneckými vojsky trochu předčasně vraceli do zemí svého původu. Dvěma desítkám z nich Němci namluví, že pokud budou ochotni dobře zaplatit, vymění je za vlastní prominentní zajatce. V uzavřeném vlaku vozí skupinu Židů sem a tam po celém Německu, předvedou jim i loď, která je má údajně přepravit z Hamburku přes moře. Po celou cestu z nich pod různými záminkami májí podpisy na dokumentech potvrzujících devizové převody ve prospěch německé říše, a to až do úplného vyčerpání jejich švýcarských kont.

Kromě jedoucího vlaku je druhým důležitým prostorem děje osvětimský koncentrační tábor. Tam se hned zpočátku židovským zajatcům představí velitel celé akce, Bedřich Brenske, a tam si také pan Herman Cohen, mluvčí rukojmích vyžádá, aby se k nim mohla přidat krásná polské Židovka Kateřina Horovitzová.

Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou je próza mimmořádné dějové sevřenosti a tvarové vyváženosti. Dějový pohyb v ní má podobu spirály. Výchozím bodem příběhu je Osvětim. Do Osvětimi se poté vlak se zajatci vrací kvůli Cohenově svatbě s Kateřinou (podle Brenského je svatba nutná, aby Kateřina mohla opustit hranice Říše; židovská svatba přitom údajně není a Německu uskutečnitelná mimo koncentrační tábor). První, druhý a třetí pobyt rukojmích v Osvětimi jsou i třemi rozdílnými stupni jejich vývoje od bezvýhradné důvěry k Brenského slibům, přes pochybnosti až po úplné prohlédnutí. Dojem návratů na totéž místo zvýrazňuje scenerie osvětimských komínů se stoupajícím dusivým dýmem a přítomnost dvojice židovských postav z tábora – krejčího a rabína Dajem – v uzlových momentech děje. Dajemův zpěv a jeho modlitby při svatebním obřadu (s obměňovaným refrémem „ty má poslední, ty má nešťastná, ty má přenešťastná apod“), stejně jako zkušenost krejčího a jeho myšlenky v situacích, jež se Cohenovi a jeho druhům jeví jako nadějně, jsou zároveň prostředkem dějové anticipace .

Kniha je vlastně ironickým příběhem: *„Ironická je vybraná korektnost velitele tajného oddělení Brenského, ironická je celá oklika, kterou Brenske své zajatce dovede až k jejich konci, ironickou příchuť má celá ta jejich odlišnost, privilegovanost a proto i extravagantní nechápavost, a cosi ironického je i v přísné objektivitě, a jakou to Lustig vypravuje.“*

Hořká vůně mandlí (1968) – obsahuje čtyři povídky, z nichž vyniká zejména první – Dům ozvěny zachycují širší časové období , a to od konce republiky až po válku a koncentrační tábor.

Před odchodem do exilu vydal ještě román **Miláček** (1969), který je tematicky začleněn do izraelsko – arabské války, viděné očima novináře Danyho Polnauera.

Nemilovaná (Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.)

(Toronto, 68 Publishers 1979, Praha, Odeon 1991)

Psychologicko-filozofická próza stylizovaná jako deník židovské dívky, která v terezínském ghettu provozuje nejstarší řemeslo světa.

Kniha, rozdělená do 3 číslovaných částí, a v domácím vydání (textově se od exilového liší jen v drobnostech) opatřená autorovým dovětkem o okolnostech jejího vzniku, má formu deníkových zápisků, jež si titulní postava vede od 1.srpna do 22.prosince 1943. Hrdinka, která v Terezíně prožila již dva roky, si vedle věcných údajů o štedrosti svých zákazníků (např. „Dvakrát. Osm marek. Dvě a půl deka margarínu.“) zaznamenává své úvahy o životě, rozmluvy s jinými obyvateli Terezína, vlastní i cizí sny, vzpomínky na rodiče a dětství v Praze apod. člen židovské samosprávy pan L. (má přístup k úřední evidenci ghetta a několikrát Perlu zachrání před transportem; svou rodinu ani sám sebe však zachránit nedokáže), „starý O.“ (vypráví Perle o svých cestách po světě), rabín B., mladík Haryček Geduld, atd. Občasným zákazníkem v půdním útulku Perly Sch. Je i německý „letecký důstojník“, který jí s oblibou dává najevo neomezenost své moci a vypráví jí o praktikách vyhlazovacích táborů. Důstojník ji navštíví i v předvečer jejího odchodu do transportu a Perla jej s chladným rozmyslem zabije.

Součástí textu prózy je mj. i hlášení esesáckého velitele o vyhlazení Lidic, které se náhodou dostane do rukou pana L. S pedantickou důkladností se v něm vedle počtu zastřelených mužů a odvečených žen a dětí vyjmenovávají nejrůznější položky živého i mrtvého inventáře lidských domácností až po boty, duchny a „1 strojek na maso“. Tato pasáž ve zkratce odhaluje Lustigovu autorskou metodu: deníkové zápisky umožňují svým juxtapozičním řazením bezprostředně konfrontovat nejvyšší a nejpřízemnější sféry lidské existence a zvýrazňují tak zvrácenost světa, kde se násilná smrt stává samozřejmou součástí každodenní reality.

Forma deníku zároveň dovolila autorovi rozvinout až k rafinovanosti jeho tradiční techniku zamlžování významového jádra výpovědi. O charakteru Perly Sch., jejím vnitřním světě a vztahu k druhým lidem se čtenář dovídá jen to, co vysvítá z jejích zápisků. Ty autor záměrně koncipuje tak, aby v nich bylo co nejméně explicitního hodnocení, ať už Perly samotné, druhých lidí nebo jejich jednání. Hlavní postava se tak vzpírá jednoznačnému výkladu. Perla se svému řemeslu neoddává jen z hladu nebo zjištění, ale také proto, že nevinost ve stínu spalovacích pecí se jí jeví jako nesmysl; a také proto, že chce rozdávat radost těm, kteří to v nelidských podmínkách ghetta potřebují: „Myslím, že je to druh lásky, kterým milují matky.“ deníkové záznamy hrdinky se jen zřídka týkají každodenního života v ghettu jsou vesměs „o něčem jiném“, konfrontují Perlu se širším světem obecné dějinné i biologické zkušenosti člověka.